

**І.В. КОСТЕНКО**

*Ірина Валентинівна Костенко, кандидат юридичних наук, доцент, доцент НТУУ «КПІ» ім. Ігоря Сікорського*

**УКРАЇНСЬКІ УНІВЕРСИТЕТИ У ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ**

Виникнення українських університетів на землях різних європейських держав можна розглядати як етап в історії українського національного руху, зміст якого визначався формуванням партійно-політичної структури, домінуванням у ньому демократичних сил, їх активною боротьбою за реалізацію конституційних прав українців Польщі та Австро-Угорщини, зокрема в галузі освіти.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вона є одним із небагатьох в українській історіографії комплексних досліджень проблеми українського університету в європейських державах.

Першими дослідниками справи українського університету були учасники змагань за національну вищу школу в міжвоєнній Польщі – викладачі й студенти Українського таємного (вільного) університету. Виступаючи продовжувачами традицій борців за національний університет, вони показали, що історія університетської справи засвідчує дискримінаційну політику поляків щодо українців. На загальному тлі опублікованих у міжвоєнний період робіт вирізняються праці Василя Мудрого, в яких рух за національний університет у Львові вперше відтворено як цілісне історичне явище.

В українській радянській історіографії університетська справа не могла стати об'єктом детального наукового вивчення, передусім через її яскраве національне забарвлення. У роботах з історії освіти у Галичині, історії міста Львова та довідкових виданнях радянського періоду ця проблема висвітлена лише фрагментарно, а національні мотиви боротьби українських студентів штучно замінені класовими. Показовим у цьому плані є нарис Йосипа Цюха «Подвиг Адама Коцка». У ньому назагал позитивно трактуються дії українських студентів, але водночас різко засуджуються українські політичні сили за начебто зрадницьку щодо змагань останніх позицію. Степан Макарчук, торкнувшись проблеми української освіти в Галичині в окремому розділі своєї монографії, констатував, що безпосереднім приводом до загострення університетської справи була дискримінація української мови з боку польської адміністрації університету.

Проблема українського університету у Львові стала предметом досліджень закордонних українських істориків. Різноманітні аспекти суспільно-політичної боротьби та студентського руху у Львові розглядали Василь Біднов, Михайло Борис, Володимир Янів, Марта Богачевська-Хом'як, Павло Сениця, Мирослав Семчишин, Богдан Струмінський, Анатоль Фіголь, Михайло Яремко. Дослідження Теодора-Богдана Цюцюри відтворюють історію українсько-польської політичної боротьби в сеймі та парламенті, яка безпосередньо впливала на стан університетської справи. В історичних есе Івана Лисяка-Рудницького показано місце університетської проблеми в українсько-польських стосунках.

Об'єктивний науковий аналіз змагань за український університет став можливим після здобуття Україною незалежності. Дослідження сучасних істориків суттєво розширили картину історичних знань про боротьбу українців за рівноправність у Львівському університеті. Так, Микола Крикун висвітлив діяльність студентських товариств, приділивши особливу увагу українській «Академічній громаді» та польській «Академічній читальні». Національне значення боротьби української наукової та студентської громадськості за університет у Львові показав Леонід Зашкільняк. Микола Кугутяк зазначив, що наприкінці XIX ст. розпочався принципово новий етап руху за національну вищу школу, пов'язаний із завершенням партійно-політичного поділу українства у Галичині.

Окремих аспектів історії українського університету у Львові торкались Ярослав Дашкевич, Костянтин Кондратюк та Ігор Гирич. Суспільно-політичне тло змагань галицьких українців за національний університет відтворено в роботах Ярослава Грицака, Степана Макарчука, Олексія Сухого, Михайла Швагуляка.

Університетське питання як складову частину українсько-польських взаємин у Галичині побіжно висвітлювали й польські історики, проте як окрема наукова проблема університетська справа потрапила в коло їх зацікавлень нещодавно. Цю тему розглядає краківська дослідниця Кшиштофа Міхалевська, якій, однак, не вдалося абстрагуватись від оцінок польської публіцистики зламу XIX–XX століть. Місце боротьби галицьких українців за національний університет у польсько-українських відносинах 1888–1908 рр. розглянув Чеслав Партач. Назагал, трактуючи питання про заснування українського університету об'єктивніше, ніж К. Міхалевська, він теж не уникнув спокуси висвітлити його як засіб здобуття українськими національними демократами політичних дивідендів у Східній Галичині.

**Метою** статті є загальна характеристика питань створення та діяльності українських університетів у Польщі та Австро-Угорщині як складова національно-визвольного руху українців західної Європи. Завданням же є з'ясування змісту поняття «український університет» у європейських країнах.

Друга половина XIX – початок XX ст. стали в історії народів Габсбурзької монархії періодом виразного політичного, економічного, культурного поступу. Ці процеси зачепили і Галичину, де ситуація водночас характеризувалася загостренням українсько-польських стосунків. Чи не найбільше українсько-польське суперництво розгорнулось у сфері освіти. Вважали, що одержання знань рідною мовою є необхідною передумовою подальшого розвитку нації.

Єдиними вищими навчальними закладами на теренах Австро-Угорщини, де працювали українські професори і доценти, були Львівський університет і Політехнічна школа (дещо пізніше – Чернівецький університет). Якщо в першому українці мали змогу викладати рідною мовою, то в Політехніці вони навчали лише польською, а Чернівецький університет був німецькомовним.

Згідно зі статтями Гадяцької угоди (1658 р.) між Україною та Річчю Посполитою польський уряд обіцяв у майбутньому відкрити в Україні дві вищі школи-академії: одну в Києві, а другу там, де знайдеться для неї відповідне місце. Академіям було обіцяно ті самі права університету, якими користувався Краківський університет. Після неодноразових клопотань король Ян II Казимир 20 січня 1661 р. підписав диплом, який надавав єзуїтській колегії у Львові «гідність академії і титул університету» з правом викладання всіх тодішніх університетських дисциплін, присудження вчених ступенів бакалавра, ліценціата, магістра і доктора. А згодом польський король Август III у 1758 р. затвердив диплом від 20 січня 1661 р., виданий Яном II Казимиром. Від часу заснування і до 1773 р. Львівський університет повністю перебував під контролем єзуїтського ордену і підпорядковувався генералові єзуїтів у Римі. На чолі університету стояв ректор. Навчальний заклад будував і купував нові приміщення, мав свою бібліотеку, найбільшу у Львові друкарню.

Університет складався із двох відділів (факультетів) – філософського і богословського (теологічного). Роль середнього навчального закладу при Львівському університеті відіграла колегія, яка була підготовчим етапом для бажаючих продовжувати навчання. Історичні джерела засвідчують, що у 1667 р. на філософському і теологічному відділах навчалось близько 500 студентів, а навчальний процес забезпечували вісім викладачів. У середині XVIII ст. кількість студентів збільшилося до 700 осіб, викладачів – до 15–17. Поляки становили 75 % студентів, решту – українці та представники інших етнічних груп.

Навчальний процес у Львівському університеті проводився за програмою єзуїтських шкіл, розробленою ще наприкінці XVI ст.; помітні зміни у цю програму стали вноситись лише в середині XVIII століття. Всі університетські дисципліни викладали професори. Така програма освіти мала чітку детальну структуру та включала сувору градуйовану систему письмових іспитів латинською мовою зі значним акцентом на дослідження догм і стандартів православного віровчення, із жорсткою цензурою друкованих книг<sup>1</sup>.

Педагогічний персонал даних вищих шкіл складався з таких категорій: професори, доценти, лектори, вчителі, асистенти, супленти, ад'юнкти й конструктори (в Львівській Політехнічній Школі). Перші поділялися на звичайних (ординарних), надзвичайних (екстраординарних), які належали до VI та VII рангу державних службовців, і почесних<sup>2</sup>. Кандидата на посаду професора затверджував імператор за поданням міністра віросповідань і освіти. Доценти поділялися на штатних (платних), яких за поданням колегії професорів (керівного органу на чолі з ректором у Львівському університеті та Політехніці) призначав міністр, і приватних<sup>3</sup>. Представники цих двох категорій могли читати лекційні курси, а професори – також проводити практичні заняття.

Щоб одержати право викладати у вищому навчальному закладі, тобто здобути доцентуру (*venia docendi*), потрібно було мати звання доктора наук (у Політехніці право надання цього ступеня з'явилося тільки у 1901 р.), а також пройти габілітацію, яка складалася з трьох етапів. На першому спеціальна комісія апробувала опубліковану наукову роботу, згодом претендент перед іншою комісією складав колоквиум зі спеціальності. Третій етап передбачав читання пробної лекції у присутності професорів та студентів. У випадку позитивного проходження всіх етапів комісія надавала габілітантові право викладання, однак юридичної сили воно набувало лише за умови підтвердження Міністром освіти. Варто зауважити, що габілітація здійснювалася не лише на посаду приват-доцента, а й звичайного професора, якщо претендент мав також очолити кафедру<sup>4</sup>.

Лекторами й учителями були викладачі нижчої наукової кваліфікації. Як правило, вони навчали мові. Асистенти і супленти в університеті не працювали постійно. Вони допускалися до викладання у випадку, коли штатні професори і доценти не могли виконувати своїх обов'язків через тривалу хворобу чи від'їзд. У Політехнічній школі асистенти й конструктори допомагали викладачам під час практичних занять. Кандидатів на ці посади затверджувала колегія професорів. Ад'юнктами були допоміжні молодші урядовці<sup>5</sup>.

Кафедр у сучасному розумінні цього слова не було. Вони ототожнювались із професором, який читав певний курс лекцій. Українські кафедри існували лише у Львівському університеті. Перші з них

виникли ще в середині XIX ст. – кафедра української мови і літератури на філософському факультеті (1848 р.) та три кафедри на теологічному факультеті (1848, 1849 і 1859 рр.)<sup>6</sup>. Впровадження української мови на юридичному факультеті розпочалося з 1862 році. Тоді цісарським декретом від 23 березня було створено дві надзвичайні кафедри з українською мовою викладання – цивільного права і австрійського кримінального права<sup>7</sup>. Цісарським декретом від 31 березня 1892 р. дозволялося створення кафедри всесвітньої історії з особливим оглядом на Східну Європу. Однак вона почала функціонувати лише з 1894 році<sup>8</sup>. У 1899 р. відкрилася друга кафедра української мови і літератури та церковнослов'янської мови<sup>9</sup>. Загалом у 1914 р. у Львівському університеті існувало вісім українських кафедр (усього в навчальному закладі було 80 кафедр) і чотири доцентури<sup>10</sup>.

Польське керівництво університету на надто схвалювало допуск до викладацької роботи професорів-українців, а тому інколи гальмувало цей процес. Наприклад, габілітація Петра Стебельського на посаду приват-доцента кафедри австрійського карного права і процедури тривала більше року. Врешті-решт кандидат був допущений до викладання радою професорів факультету від 26 жовтня 1885 р. (4 голосами «за» при 3 «проти»). Кафедра австрійського цивільного права упродовж восьми років після смерті керівника проф. Олександра Огоновського залишалася вільною. Університетська влада відхилила два габілітаційні подання на доцентуру на даній кафедрі українців Костя Левицького і Михайла Зобківа. Навпаки, до викладання українською мовою було допущено поляка Олександра Долінського. Лише завдяки протестам громадськості та студентів Міністерство не затвердило габілітацію поляка на кафедрі.

Надання права на викладання повністю залежало від факультету. Оскільки університетська влада негативно ставилася до українських претендентів на роботу в навчальному закладі, то чимало з них, наперед знаючи результати, відмовлялися від габілітації. Як зазначав М. Грушевський, «права викладання у Львівському університеті зазвичай шукали лише особи, впевнені у вдалому для себе розташуванні зірок. Решта йшли до інших університетів – чеських, хорватських, німецьких»<sup>11</sup>.

Національні кафедри в університетах Австро-Угорщини створювалися шляхом призначення міністерством освіти штатного професора, який читав курси і вів дослідження у певній галузі національної науки, найчастіше – мови та літератури або історії. Обґрунтовано, що коли йдеться про українські кафедри, варто розрізняти україномовні та власне українознавчі, які за мовою викладання й змістом дисципліни були національними. Ця обставина, а також те, що деякі оголошені міністерством освіти кафедри тривалий час не заповнювалися, зумовлює розбіжності у публіцистиці і науковій літературі щодо кількості українських кафедр. Напередодні Першої світової війни їх кількість сягала 10-ти, із яких по три були на правничому й богословському факультетах і чотири – на філософському. Кафедри категорії світських дисциплін очолювали професори М. Грушевський, О. Колесса, К. Студинський, С. Дністрянський. Утворення кафедри і затвердження цісарем кандидатури українців, хоча були і місцеві претенденти, стало рубіжним у кількох вимірах. По-перше, українська інтелігенція й студентство почали оптимістичніше сприймати перспективи утворення українського університету у Львові, по-друге, українські наукові кола Східної України як реальну справу почали розглядати можливість отримання у ньому викладацької посади. У цьому аспекті є дослідження Ф. Вовка, М. Дикарева, А. Кримського О. Маркевича, М. Міхновського та ін.

Слабшими були позиції українців у Чернівецькому університеті, який створювався як суто німецький. Тут функціонувала кафедра історії Східної Європи, очолювана професором В. Мільковичем, за чергою створення вона була третьою в університетах Австро-Угорщини. Розгалуження вивчення історії Східної Європи пішло за рахунок впровадження окремого викладання лише румунської історії (кафедра Південно-Східної Європи), а вивчення української історії залишалося у компетенції В. Мільковича, який відмовлявся від акцентування у назві його кафедри історії України. Плідно працював в університеті професор кафедри української мови і літератури С. Смаль-Стоцький, який вів науковий семінар, сприяв габілітації О. Колесси, В. Мільковича, І. Франка<sup>12</sup>.

Українська професура і студентство, не в змозі знешкодити гальмівний стиль домінуючої польської професорської колегії, ініціювали процес заснування окремого українського університету. Під тиском української професури, більшість з якої була депутатами парламенту, урядові кола перейшли від непевних обіцянок до більш-менш окресленого варіанта процедури заснування українського університету, здійснення якого відкладалося на 1916 рік. Аргументи української сторони щодо права на університет саме у Львові доповнювалися й тим, що у місті діяло НТШ і всі кандидатури науковців, намічені для заповнення штату українського університету, були членами НТШ.

Отже, питання українського університету традиційно розглядалось крізь призму українсько-польсько-австрійських взаємин. Найважливішою передумовою для здобуття власної вищої школи в Галичині було помітне піднесення на зламі століть національної свідомості українців. Університет став нагальною потребою подальшого культурного і політичного прогресу.

- <sup>1</sup> Мисак Н.Ф. Українська інтелігенція Галичини наприкінці XIX – на початку XX ст.: соціально-професійний аспект: дис. ... канд. іст. наук. спец. 07.00.01 «Історія України» / Н.Ф. Мисак. – Л., 2005. – С. 64.
- <sup>2</sup> Благий В. Структура та викладацький склад вищих шкіл Львова на початку XX ст. / В. Благий // Вісник Львівського університету. – Л.: ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – Вип. 35–36. – С. 207–220. – С. 215. – (Серія «Історична»).
- <sup>3</sup> Там само.
- <sup>4</sup> Львівський університет / відп. ред. В.П. Чугайов. – Л.: Вид-во при Львівському державному університеті видавничого об'єднання «Вища школа», 1986. – 147 с. – С. 24.
- <sup>5</sup> Курляк І.Є. Класична освіта на західноукраїнських землях (XIX – перша половина XX століття). Історико-педагогічний аспект / І.Є. Курляк. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2000. – 328 с. – С. 97.
- <sup>6</sup> Michalewska K. Sprawa uniwersytetu ukraińskiego w latach 1848–1914 // Studia Historyczne (Kraków). – 1984. – R. XXVII. – Z. 1 (104). – S. 35–60. – S. 37.
- <sup>7</sup> Дністрянський С. Українці – професори права / С. Дністрянський, В. Старосольський // Ювілейний альманах Союзу Українських Адвокатів. – Л., 1934. – С. 126–145. – С. 128.
- <sup>8</sup> Барвінський А. Заснування катедри історії України в львівському університеті / А. Барвінський. – Л., 1925. – 18 с.
- <sup>9</sup> Michalewska K. Sprawa uniwersytetu ukraińskiego w latach 1848–1914 // Studia Historyczne (Kraków). – 1984. – R. XXVII. – Z. 1 (104). – S. 39–40.
- <sup>10</sup> Енциклопедія українознавства: Загальна частина. Перевидання в Україні: в 3 т. – К., 1995. – Т. 3. – С. 800–1230. – С. 929.
- <sup>11</sup> Грушевський М.С. Из польсько-українських стосунків Галичини (Кілька ілюстрацій до питання: автономія області чи національно-територіальна) / М.С. Грушевський // Твори: у 50 т. / редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; голов. ред. П. Сохань. – Л.: Світ, 2002. – Т. 1: Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)». – С. 485–527. – С. 499.
- <sup>12</sup> Мисак Н.Ф. Українська інтелігенція Галичини наприкінці XIX – на початку XX ст.: соціально-професійний аспект: дис. ... канд. іст. наук. спец. 07.00.01 «Історія України» / Н.Ф. Мисак. – Л., 2005. – С. 64.

#### Резюме

##### **Костенко І.В. Українські університети у європейських країнах.**

У даній статті розглянуто питання виникнення українських університетів на землях різних європейських держав як етап в історії українського національно-визвольного руху. Боротьба українців за реалізацію своїх конституційних прав на території Польщі та Австро-Угорщини, в галузі освіти.

**Ключові слова:** український університет на території інших країн з етнічним українським населенням, склад українського університету (факультети, кафедри, етнічний склад професури і студентів).

#### Резюме

##### **Костенко І.В. Украинские университеты в европейских странах.**

В данной статье рассматривается вопрос возникновения украинских университетов на территории различных европейских государств как этап в истории украинского национально-освободительного движения. Борьба украинцев за реализацию своих конституционных прав на территории Польши и Австро-Венгрии, в области образования.

**Ключевые слова:** украинский университет на территории различных европейских государств с украинским населением, состав украинского университета (факультеты, кафедры, национальный состав профессоров и студентов).

#### Summary

##### **Kostenko I. Ukrainian universities in European countries.**

This article considers the issue of the emergence of Ukrainian universities in the territory of various European states as a stage in the history of the Ukrainian national movement. The struggle of Ukrainians for the realization of their constitutional rights in the territory of Poland and Austria-Hungary, in the field of education.

**Key words:** the Ukrainian university in the territory of various European states with the Ukrainian population, the composition of the Ukrainian university (faculties, departments, national composition of professors and students).